

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 43 (2015)

J. Butler, J. Habermas, C. Taylor, C. West, The Power of Religion in the Public Sphere, E. Mendieta - J. Vanantwerpen, (επιμ. και εισ.), 128 σελ.

Σπύρος Καλτσάς

doi: [10.12681/hpsa.14412](https://doi.org/10.12681/hpsa.14412)

Copyright © 2017, Σπύρος Καλτσάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλτσάς Σ. (2017). J. Butler, J. Habermas, C. Taylor, C. West, The Power of Religion in the Public Sphere, E. Mendieta - J. Vanantwerpen, (επιμ. και εισ.), 128 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 43, 167-173. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14412>

J. BUTLER, J. HABERMAS, C. TAYLOR, C. WEST, *The Power of Religion in the Public Sphere*, E. Mendieta - J. Vanantwerpen, (επιμ. και εισ.), 128 σελ.

Ο συλλογικός τόμος *The Power of Religion in the Public Sphere* αποτυπώνει τον δημόσιο διάλογο τεσσάρων φιλοσόφων: Judith Butler, Jürgen Habermas, Charles Taylor και Cornel West. Ο διάλογος έλαβε χώρα τον Οκτώβριο του 2009 στην πόλη της Νέας Υόρκης με κεντρική προβληματική τη σχέση θρησκείας και δημόσιας σφαίρας.¹

Τον τόμο ανοίγει το κείμενο του Habermas,² ο οποίος προσδίδει στο εγχείρημά του τον χαρακτήρα μιας θεωρίας του πολιτικού μέσα από τη γενεαλογική ανασυγκρότηση της σχέσης της δημόσιας σφαίρας με τη θρησκεία. Στο βαθμό που η διαμόρφωση του πολιτικού στη νεότεριότητα συνδέεται με την απομάγευση της κοινωνίας και τη διαδικασία της εκκοσμίκευσης, ο Habermas έρχεται σε αντιπαράθεση με την πολιτική θεωρία του Carl Schmitt. Ο γερμανός φιλόσοφος δείχνει ότι η οντολογική διαφοροποίηση που επέρχεται στο πεδίο της πολιτειακής συγκρότησης της κοινωνίας με την αυτονόμηση του πολιτικού και την εμπέδωση της δημοκρατικής νομιμοποίησης καθιστά αδύνατη τη δυνατότητα αναβίωσης μιας «ουσιακρατικής» (*substantive*) αντίληψης της πολιτικής. Κι αυτό, διότι η έννοια της εκκοσμίκευσης δεν αναφέρεται μόνο στις προκλήσεις που αναπόφευκτα συνεπάγεται το γεγονός του πλουραλισμού αλλά παραπέμπει και «[στη] δημοκρατική χειραφέτηση των πολιτών [η οποία] απογυμνώνει ήδη τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας από τον μετακοινωνικό της χαρακτήρα, από την αναφορά, με άλλα

1. J. Butler, J. Habermas, C. Taylor, C. West, *The Power of Religion in the Public Sphere*, E. Mendieta - J. Vanantwerpen, (επιμ. και εισ.), επίλογος C. Calhoun, Columbia University Press/SSRC, New York 2011. Η συνάντηση των τεσσάρων φιλοσόφων πραγματοποιήθηκε στις 22 Οκτωβρίου του 2009 στο Great Hall of New York City's Cooper Union με συγχρηγία των New York University's Institute for Public Knowledge, Social Science Research Council και Stony Brook University. Ο τόμος αποτελείται από τις παρεμβάσεις των τεσσάρων φιλοσόφων, τους διαλόγους Taylor – Habermas και West – Butler και το διάλογο με τη συμμετοχή και των τεσσάρων φιλοσόφων που κλείνει τον τόμο. Στην παρούσα βιβλιοκριτική θα περιοριστώ, λόγω έλλειψης χώρου, στις αυτόνομες παρεμβάσεις των τεσσάρων φιλοσόφων.

2. J. Habermas, «“The Political”». *The Rational Meaning of a Questionable Inheritance of Political Theology*», στο *ίδιο*, σ. 15-33.

λόγια, στην εγγύηση μιας υπερβατικής εξουσίας η οποία λειτουργεί πέραν της κοινωνίας».³

Μέσα από έναν κριτικό διάλογο με τον Rawls, ο Habermas προβάλλει τη θέση ότι, μακράν του να αποτελεί αποκλειστικά και μόνο μια σχέση έντασης ή ακόμη και αμοιβαίας εξουδετέρωσης, η ιστορική εξέλιξη της σχέσης θρησκείας και δημόσιας σφαίρας πρέπει να κατανοηθεί ως μία μαθησιακή διαδικασία αμοιβαίου εμπλουτισμού η οποία καθορίζεται από την εκατέρωθεν κριτική αλλά και τον αμοιβαίο σεβασμό χωρίς να εκβάλλει στην ετερονομία του πολιτικού. Διευρύνοντας την έννοια της δημόσιας χρήσης του Λόγου όπως την αντιλαμβάνεται ο Rawls, ο Habermas επιχειρεί να δείξει ότι, εάν η σχέση του θρησκευτικού με τον κοσμικό λόγο (discourse) στη δημόσια σφαίρα καθορίζεται αναντίρροπα από την υπερβατολογική προσδοκία της εύλογης διαφωνίας, την ίδια στιγμή υπόκειται στην ανάγκη ανασυγκρότησης ενός κοινού τύπου συνεννόησης ανάμεσα στους θρησκευόμενους και τους μη θρησκευόμενους πολίτες.⁴

Παραμένει γεγονός, ωστόσο, ότι η συνύπαρξη του θρησκευτικού με τον κοσμικό λόγο στη δημόσια σφαίρα οφείλει σε κάθε περίπτωση να υπακούει στη «μεταφραστική ρήτρα» της ανασυγκρότησης μιας γλώσσας προσπελάσιμης σε όλους/ες και η οποία θα σέβεται την αρχή της ουδετερότητας του κράτους στο επίπεδο των επίσημων διαβουλεύσεων των πολιτικών σωμάτων που οδηγούν σε συλλογικά δεσμευτικές αποφάσεις. Με αυτήν αυστηρά την προϋπόθεση είναι που ο Habermas καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «[...] στην πορεία του δημοκρατικού μετασχηματισμού του το “πολιτικό” δεν απώλεσε ολοκληρωτικά τη σχέση του με τη θρησκεία».⁵

Με αφορμή την προβληματική για τη σχέση θρησκείας και δημόσιας σφαίρας, ο Habermas επιχειρεί ταυτόχρονα να απαντήσει στο ευρύτερο ερώτημα της συγκρότησης του πολιτικού και της διαδικασίας διαμόρφωσης της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι σε θέση να δώσει πειστικές απαντήσεις στο ερώτημα που ο ίδιος θέτει και αφορά στην αποικιοποίηση του πολιτικού από τις ανεξέλεγκτες δυνάμεις των συστημάτων και της αγοράς και στη συνεπακόλουθη απειλή ενάντια στην ίδια τη δημοκρατία.

3. Στο ίδιο, σ. 21.

4. Στο ίδιο, σ. 25-6.

5. Στο ίδιο, σ. 27.

Η ανάλυση του Charles Taylor⁶ έχει ως αφετηρία την κριτική στο «μύθο του Διαφωτισμού» ο οποίος θεμελιώνεται στην απολυτοποίηση της αυτονομίας του Λόγου και του ρόλου της επιστήμης και συμπυκνώνεται στην αντίληψη ότι η θρησκεία αποτελεί εκ προοιμίου δομική απειλή για τον κοσμικό χαρακτήρα του πολιτικού. Για τον Taylor, η εκκοσμίκευση ως πολιτικό πρόταγμα δεν έχει να κάνει τόσο με τη σχέση κράτους και θρησκείας όσο με την «(ορθή) απάντηση του δημοκρατικού κράτους στην πολλαπλότητα».⁷ Τα προβλήματα δημιουργούνται ακριβώς από την προσπάθεια των δυτικών κοινωνιών να εξισορροπήσουν τις θεσμικές παρεμβάσεις τους ανάμεσα στην αρχή της ισότητας των πεποιθήσεων και εκείνη της θρησκευτικής ελευθερίας και, γενικότερα, της ελευθερίας της συνείδησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η «νεοτερική ηθική τάξη»⁸ δεν είναι σε καμία περίπτωση ασύμβατη με τη θρησκεία, ιδίως εάν ληφθεί υπόψη ότι ένα σύγχρονο δημοκρατικό κράτος απαιτεί σε κάθε περίπτωση μια ισχυρή συλλογική ταυτότητα η οποία συνεπάγεται και την ευθύνη διατήρησης της συνοχής και της ιστορικής συνέχειάς της από την πλευρά των πολιτών.⁹

Κατά συνέπεια, το σύγχρονο κοσμικό κράτος δεν πρέπει να κατανηθεί ως «ανάχωμα ενάντια στη θρησκεία», καταλήγει ο Taylor, αλλά ως αποτέλεσμα μιας πολυσύνθετης διαδικασίας οντολογικής διεύρυνσης του πολιτικού η οποία χαρακτηρίζεται από την εύθραυστη εξισορρόπηση ανάμεσα στην ελευθερία της συνείδησης και την ισότητα σχετικά με το συμβολικό καταμερισμό του σεβασμού.¹⁰

6. C. Taylor, «Why We Need a Radical Redefinition of Secularism», στο *ίδιο*, σ. 34-59.

7. Στο *ίδιο*, σ. 36.

8. Στο *ίδιο*, σ. 46. Σύμφωνα με την ανάλυση του Taylor, η «νεοτερική ηθική τάξη» παραπέμπει σε μια κανονιστική αντίληψη της συγκρότησης του πολιτικού η οποία θεμελιώνεται σε τρεις βασικές αρχές: α) Τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των μελών της κοινότητας, β) την ισότητα μεταξύ των μελών της κοινότητας και γ) την αρχή σύμφωνα με την οποία η άσκηση της εξουσίας θεμελιώνεται στη συναίνεση.

9. Κατά τον Taylor, η πολιτική ταυτότητα «είναι ιδιαίτερα σημαντική στα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη. Και η ταυτότητα αυτή προσδιορίζεται, συνήθως, εν μέρει από ορισμένες βασικές αρχές (δημοκρατία, ανθρώπινα δικαιώματα, ισότητα) και εν μέρει σε σχέση με τις ιστορικές, γλωσσικές ή θρησκευτικές παραδόσεις. Είναι κατανοητό ότι κάποια χαρακτηριστικά αυτής της ταυτότητας ενδέχεται να προσλάβουν έναν ημι-ιερό χαρακτήρα, ούτως ώστε το να τα μεταβάλλεις ή να τα υπονομεύσεις προσδίδει την εντύπωση ότι απειλεί τα ίδια τα θεμέλια της ενότητας χωρίς την οποία ένα δημοκρατικό κράτος αδυνατεί να λειτουργήσει», σ. 45-46.

10. Στο *ίδιο*, σ. 48 (σ. 56 για το παράθεμα).

Η κριτική που ασκεί ο Taylor στην έννοια της ουδετερότητας και στο φετιχισμό των θεσμών από τον οποίο χαρακτηρίζεται η φιλελεύθερη θεωρία είναι σε μεγάλο βαθμό δικαιολογημένη. Απουσιάζουν, ωστόσο, από την οπτική του η ανάλογη κριτική στον καταπιεστικό χαρακτήρα που μπορεί να προσλάβει ο προσανατολισμός σε μια «ουσιαστικότερη θεμελίωση» (deeper grounding) της «πολιτειακής φιλοσοφίας» (civil philosophy) της κοινότητας στη συνέχεια της παράδοσης.

Από την πλευρά της, η Judith Butler¹¹ αναπτύσσει μια σύνθετη ανάλυση η οποία λαμβάνει ως αφετηρία το πρόβλημα της συγκατοίκησης των Ισραηλινών και των Παλαιστινίων και διαπραγματεύεται την προβληματική της αναγνώρισης της πολλαπλότητας ως το πρωταρχικό στοιχείο της κοινωνικής οντολογίας. Ανατρέχοντας στις αναλύσεις του Walter Benjamin και της Hannah Arendt, η Butler επικαλείται μια «εκκοσμικευμένη εκδοχή» ενός πολιτικού μεσσιανισμού ο οποίος δεν προσλαμβάνει τον οντολογικό χαρακτήρα της επιστροφής στη γενέθλια γη, αλλά αναφέρεται στην αναγνώριση της ιδιαιτερότητας των επιμέρους εμπειριών της εξορίας και στην ενσωμάτωσή τους στο παρόν μέσω της ρήξης με την τελολογική ανάγνωση της ιστορίας. Η ανάμνηση των πολλαπλών, διάσπαρτων και υποκείμενων στην προσωρινότητα εμπειριών της δυστυχίας δεν αναφέρεται σε μια άκαμπτη αναλογία μεταξύ διαφορετικών ιστορικών παραδόσεων που εκ των πραγμάτων αποκλίνουν, αλλά αποκτά έναν αμγώς πολιτικό χαρακτήρα από τη στιγμή που ενσωματώνει τη δυνατότητα αναπροσανατολισμού της πολιτικής του παρόντος.¹²

Αυτό σημαίνει ότι, από τη στιγμή που είμαστε όλοι και όλες φορείς της πρωταρχικής δυνατότητας του να ανήκουμε κάπου, είναι ο εκτοπισμός και η ετερογενής συγκατοίκηση που παρουσιάζονται ως οι θεμελιώδεις τρόποι ύπαρξης της διασποράς. Σε αυτή την κατεύθυνση, η διασπορά, τόσο ως ιστορική εμπειρία όσο και ως κατευθυντήρια αρχή για την πολιτειακή οργάνωση της κοινωνίας, παραπέμπει σε μια κοινωνική οντολογία στην οποία «η ετερότητα είναι συστατικό στοιχείο του ποιού/ες είμαστε».¹³

11. J. Butler, «Is Judaism Zionism?», στο *ίδιο*, σ. 70-91.

12. Στο *ίδιο*, σ. 79 κ. επ. Στην οπτική της Butler, η δημόσια σφαίρα δεν αποτελεί ένα ανιστορικό πεδίο ασύμμετρων και αλληλοσυγκρουόμενων κοσμοαντιλήψεων, αλλά ένα πεδίο επάλληλων αποκλεισμών που έχουν ως αποτέλεσμα τη διαρκή μετατόπιση των ορίων αυτού που μπορεί να γίνει αντιληπτό ως πρόβλημα.

13. Στο *ίδιο*, σ. 76-77 (σ. 77 για το παράθεμα). Κινητοποιώντας την έννοια της «συγκατοίκησης» (cohabitation), η Butler αναζητά μια οδό η οποία θα είναι σε θέση

Συμπερασματικά, η σύγκλιση σε μια κοινή ιστορία της εξορίας αποκτά νόημα μόνο μέσω της αναγνώρισης της απόλυτης οντολογικής προτεραιότητας της πολλαπλότητας έναντι της καθολικότητας και καταλήγει στην κατανόηση ότι το «καθήκον της επιβεβαίωσης ή ακόμη και της διαφύλαξης της πολλαπλότητας [υποδηλώνει] την ικανότητα να καθιστούμε δυνατούς νέους τρόπους πολλαπλοποίησης (pluralization)».¹⁴ Αυτό που λείπει, ωστόσο, από τις αναλύσεις της Butler είναι η αναφορά στη θεσμική ή οργανωτική μορφή που θα μπορούσε να λάβει το πολιτικό καθήκον της αναγνώρισης και προάσπισης της προτεραιότητας της ετερότητας και της πολλαπλότητας ως συστατικών στοιχείων της κοινωνικής οντολογίας.

Στην τελευταία παρέμβαση, ο Cornel West¹⁵ θέτει σε πρώτο πλάνο τη διαδικασία της διάνοιξης στην ετερότητα η οποία διενεργείται μέσω της εμπάθειας και της δημιουργικότητας της φαντασίας ως πηγές συγκρότησης νοήματος απέναντι στην καταστροφή και στο θάνατο που αποτελούν την κοινή ανθρωπολογική συνισταμένη και το κοινό πεπρωμένο όλων των ανθρώπων. Αν και, ως εβραϊκή επάνοηση, είναι ιστορικά προσδιορισμένη, ο West κινητοποιεί την έννοια της προφητικής θρησκείας στην οποία προσδίδει μια ευρύτερη ανθρωπολογική διάσταση και έναν ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό χαρακτήρα από τη στιγμή που αντιπροσωπεύει μια «ηθική επανάσταση στην ιστορία του είδους» και γίνεται αντιληπτή ως μια απάντηση στην καταστροφή.¹⁶

να αποφύγει τόσο την εθνικιστική αναδίπλωση σε μια κοινοτιστική αντίληψη της ταυτότητας όσο και την κενή περιεχομένου ιδέα της καθολικότητας του διαλόγου και της συναίνεσης. «Η συγκατοίκηση, γράφει η Butler, παρέχει το ηθικό θεμέλιο για μια δημόσια κριτική αυτών των μορφών της κρατικής βίας που επιθυμούν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν τον εβραϊκό χαρακτήρα του κράτους μέσα από τη ριζοσπαστική αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων και τον αποδεκατισμό της μειονότητας που αυτό εμπεριέχει μέσα από την κατοχή, την επίθεση ή το νομικό περιορισμό», σ. 76. Αυτήν ακριβώς τη διάσταση της εξάλειψης της πολλαπλότητας, της καταπίεσης και της βίας αναδεικνύει, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, και η κριτική της συγκρότησης του έθνους-κράτους το οποίο είναι υποχρεωμένο να αναπαράγει διαρκώς το πρόβλημα της δημιουργίας ανιθαγενών ή μαζικών προσφύγων στο όνομα της εθνικής ομοιογένειας και της κοινής ταυτότητας.

14. Στο ίδιο, σ. 85.

15. C. West, «Prophetic Religion and the Future of Capitalist Civilization», στο ίδιο, σ. 92-100.

16. Στο ίδιο, σ. 96.

Ως ένας τρόπος κοινωνικής και πολιτικής ύπαρξης του ανθρώπου, η προφητική θρησκεία αποτελεί, σύμφωνα με τον ορισμό του West, «μια ατομική και συλλογική επιτελεστική πράξη δυσπροσαρμογής (*maladjustment*) στην απληστία, στο φόβο και στη μισαλλοδοξία. Για την προφητική θρησκεία, η προϋπόθεση της αλήθειας είναι το να επιτρέψουμε στη δυστυχία να εκφραστεί. Και παρ' όλα αυτά, δεσμεύεται πάντα από κάποια αποτυχία – πάντα».¹⁷

Εκφραστής ενός ιδιότυπου πραγματισμού, ο West προσεγγίζει στο σημείο αυτό μία από τις κεντρικές θέσεις της Κριτικής θεωρίας η οποία συνίσταται στη διάνοιξη της θεωρίας στον ανθρώπινο πόνο και στη δυστυχία ως όρο δυνατότητας της κριτικής. Φέρνοντας στο προσκήνιο την έννοια του προφητικού τρόπου ύπαρξης μέσα στον κόσμο, η ανάλυση του West αναδεικνύει ταυτόχρονα τη διάσταση του πρακτικού διαφέροντος του Λόγου χωρίς, ωστόσο, να διαφαίνεται μέσα από τις αναλύσεις του η δυνατότητα ενσωμάτωσης της κριτικής και της διάστασης της κοινωνικής αλληλεγγύης ανεξάρτητα από τη διάνοιξη του Λόγου στη θρησκεία.

Σε κάθε περίπτωση, οι παρεμβάσεις των τεσσάρων φιλοσόφων – παρά τις επιμέρους και σε μεγάλο βαθμό αγεφύρωτες διαφορές τους – συγκλίνουν στην αντίληψη ότι οι σχέσεις θρησκείας και δημόσιας σφαίρας αποτελούν αποτέλεσμα διαρκούς επαναδιαπραγμάτευσης η οποία αναπόφευκτα αγγίζει και τα ίδια τα όρια του πολιτικού. Γι' αυτό και η αντιμετώπιση των προβλημάτων που ανακύπτουν από τη διασπορά της πολλαπλότητας στη δημόσια σφαίρα δεν περιορίζεται στη συναίνεση και στην άνευ όρων συνθηκολόγηση με το «πραγματικό». Απαιτεί αντίθετα τη λήψη της αναστοχαστικής απόστασης από την πραγματικότητα ως κατεξοχήν όρο δυνατότητας της κριτικής της καταπίεσης και της βίας. Σε αυτή την περίπτωση, είναι η κριτική στάση και όχι ο προσανατολισμός στη συναίνεση που διαμεσολαβεί ανάμεσα στη θεωρητική ανάγκη για την ακριβή ανακατασκευή των όρων δυνατότητας του φιλοσοφικού λόγου και το πρακτικό διαφέρον που προσανατολίζει τη θεωρία στη διάνοιξη στις διαστρεβλωμένες κοινωνικές σχέσεις και την ανθρώπινη δυστυχία. Κλείνοντας, θεωρώ ότι μια βιβλιογραφία πάνω στο υπό διαπραγμάτευση θέμα, καθώς και μια εργογραφία των τεσσάρων φιλοσόφων, θα αποτελούσε ιδιαίτερα χρήσιμο

17. Στο ίδιο, σ. 99.

οδηγό για τον μελετητή. Η έλλειψη αυτή, ωστόσο, δεν μειώνει στο ελάχιστο την αξία της συμβολής του συγκεκριμένου τόμου στον εμπλουτισμό του φιλοσοφικού στοχασμού αναφορικά με τις δύσκολες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής μας.

ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ

LÉFEBVRE RÉMI et ROGER ANTOINE (επιμ.), *Les partis politiques à l'épreuve des procédures délibératives*, Presses Universitaires de Rennes, 2009, 217 σελ.

Το εν λόγω συλλογικό έργο συνεισφέρει στο διάλογο αναφορικά με το ζήτημα των διαδικασιών διαβούλευσης στο εσωτερικό των πολιτικών κομμάτων το οποίο φαίνεται να προσελκύει σταθερά το ενδιαφέρον στην πολιτική επιστήμη.

Οι συγγραφείς εκκινούν με την παρατήρηση ότι οι διαβουλευτικές διαδικασίες είναι πλέον παρούσες στα πολιτικά κόμματα και αποτελούν αντικείμενο επιστημονικής έρευνας. Ο βασικός άξονας της προβληματικής τους συνίσταται στο να κατανοηθούν οι συνθήκες που καθιστούν δυνατή την εισαγωγή και θεσμοποίηση τέτοιων διαδικασιών, θέτοντας υπό αμφισβήτηση μια εξελικτική ή εξιδανικευμένη ερμηνεία της κομματικής λειτουργίας. Μία τέτοια προσέγγιση τοποθετείται επίσης κριτικά απέναντι σε διάφορες έννοιες όπως «εσωκομματική δημοκρατία», «διαβουλευτικό πρόταγμα», «συμμετοχική δημοκρατία», οι οποίες χρησιμοποιούνται από τα πολιτικά κόμματα ή και από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ώστε να αιτιολογήσουν και να νομιμοποιήσουν τις αντίστοιχες πρακτικές και διαδικασίες. Έτσι, σύμφωνα με τους συγγραφείς, καθώς οι παραπάνω έννοιες είναι αφενός ισχυρά σηματοδοτημένες σε συμβολικό επίπεδο και, αφετέρου, αρκετά ασαφείς από άποψη περιεχομένου, αποτελούν περισσότερο εμπόδιο παρά αναλυτικό εργαλείο για την κατανόηση της εξάπλωσης των διαβουλευτικών διαδικασιών στο εσωτερικό των πολιτικών κομμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο βασικός στόχος του βιβλίου δεν είναι η αξιολόγηση των παραπάνω διαδικασιών με βάση ένα ιδεατό τύπο εσωκομματι-